

UOT 165.0

Səh. (33-38)

DOI: <https://doi.org/10.59849/2219-7370.2024.30.33>

“QANUN” ANLAYIŞININ MƏZMUNUNA DAİR

Rövşən Hacıyev

fəlsəfə üzrə fəlsəfə doktoru, dosent,
AMEA Fəlsəfə və Sosiologiya İnstitutunun
aparıcı elmi işçisi
vinodelrovshan1@rambler.ru

Xülasə

Məqalədə öncə “qanun” anlayışının meydana gəlməsi, bu məfhumun məzmununa dair əhəmiyyətli əlamətlərin araşdırılması kimi məsələlər nəzərdən keçirilmişdir. Daha sonra elmin qeyri-klassik və post qeyri-klassik mərhələlərində “qanun” anlayışının məzmununa dair fərqli yanaşmaların meydana gəlməsi məsələləri araşdırılmışdır. Araşdırmalar nəticəsində məlum olmuşdur ki, qanun anlayışının məzmununa xas olan klassik meyarlar artıq post qeyri-klassik dövrün paradigmaları baxımından yararlı ola bilmir. Ona görə də müasir dövrdə “qanun” anlayışının məzmununu yeni əhəmiyyətli əlamətlər və xüsusiyyətlərlə səciyyələnməkdədir. Odur ki, məqalə məhz bu səpgili məsələlərin araşdırılması işinə həsr olunmuşdur.

Açar sözlər: qanun, sabit və təkrarlanan əlaqələr, zamanın biristiqamətliliyi, klassik dövr, qeyri-klassik dövr, postqeyri-klassik dövr

ON THE ISSUE OF THE CONTENT OF THE CONCEPT “LAW”

Rovshan Hajiyev

PhD, assoc. professor
Leading researcher of the
Institute of Philosophy and Sociology of ANAS
vinodelrovshan1@rambler.ru

Summary

Firstly, the article examines the issue of the emergence of the concept of “law” and its essential features. Then the issues of different approaches regarding understanding the content of this concept in the era of non-classical and post non-classical science are explored. It indicates that the criteria of classical science regarding the essential features of this concept become unacceptable in the era of non-classical and post non-classical science. Therefore, in the modern era, the content of the concept of “law” acquires new essential features that meet the criteria of non-classical and post non-classical science. In general, the article is devoted to the study of the above issues.

Key words: law, stable and repeating connections, unidirectionality of time, classical period, nonclassical period, post non-classical period.

К ВОПРОСУ СОДЕРЖАНИЯ ПОНЯТИЯ «ЗАКОН»

Ровшан Гаджиев

PhD, ведущий научный сотрудник
Института философии и социологии НАНА
vinodelrovshan1@rambler.ru

Аннотация

В статье исследуется становление понятия «закон» и его основные признаки. Так же анализируются вопросы всевозможных подходов понимания закона в эпоху неклассической и постнеклассической науки. Показывается, что в вопросе существенных признаков этого понятия, критерии классической науки становятся не приемлемыми в эпоху неклассической и постнеклассической науки. В современную эпоху содержание понятия «закон» приобретает новые признаки, соответствующие критериям неклассической и постнеклассической науки. В целом статья посвящена исследованию вышеизложенных вопросов.

Ключевые слова: закон, устойчивые и повторяющиеся связи, однонаправленность времени, классический период, неклассический период, постнеклассический период

Giriş

“Qanun” anlayışının formalaşması Avropa Yeni Dövr filosoflarının elmi səyi və məqsədyönlü fəaliyyəti sayəsində mümkün olmuşdur. Eyni zamanda, Yeni dövrdən indiyə qədər təbiətşünaslıq elmlərində əldə edilən inqilabi nailiyyətlər bu anlayışın məzmununa yanaşmada yeni baxışların ortaya çıxmasına yol açmışdır. Daha dəqiq desək, bu yeniliklərin meydana gəlməsi elmin qeyri-klassik və xüsusilə də postqeyri-klassik dövrlərdə klassik elmi paradigmanın dəyişməsi nəticəsində əldə edilən yeni baxış və ideyalarla bağlıdır. Yuxarıda söylənilən fikirlərə əsaslanaraq mövzunun daha geniş şəkildə işıqlandırılmasına səy göstərək.

“Qanun” anlayışının yaranması və onun məzmununda baş verən dəyişikliklər

“Qanun” anlayışı fəlsəfi idrakın mühüm kateqoriyalarından biridir ifadəsini işlətsək yanılımarıq. Ümumən fəlsəfədə “qanun” anlayışının məzmunu ilə bağlı mütəxəssislər arasında artıq qərarlaşmış müəyyən baxışlar mövcud olmaqdadır. Konkret misallara nəzər yetirək. Öncə tanınmış fəlsəfi lü-

ğətlərdə “qanun” anlayışına verilmiş tərifə diqqət yetirilməsi məqsədəuyğun olardı. Görkəmli sovet filosofu, akademik İ.T.Frolovun redaktəsi ilə çap edilmiş fəlsəfi lüğətdə deyilir: “Qanun – hadisələrin nizamlı dəyişməsini şərtləndirən daxili, əhəmiyyətli və sabit əlaqələrdir” (8, s.147). Fəlsəfəyə dair dərsliklərdə yuxarıda göstərilən tərifin məzmunca oxşar variantlarına təsadüf olunur: “Qanun hadisələr arasındakı zəruri, ümumi və sabit əlaqələrdir” (7, s.30).

“Qanun” anlayışının fəlsəfinin mühüm kateqoriyası kimi formalaşması hadisəsi klassik elmin formalaşdığı dövrdə, yəni fəlsəfə tarixində ayırd etdiyimiz Yeni Dövrün filosofları tərəfindən həyata keçirilmişdir. “Qanun” anlayışının ilk elmi analizini verən və onu təbiətşünaslıq elmlərinə aid edən sosiologiyanın banisi O.Kontun fikrincə, qanun müşahidə edilən hadisələr arasındakı mütəmadi təkrar olunan, sabit və dəyişməz əlaqələrdir (3, s. 12). Hadisələrin təkrarlanması amilinə diqqət yetirən Kont göstərir ki, qanunların gələcəkdə baş verəcək hadisələri öngörmə xüsusiyyəti də vardır (3, s.15). Həqiqətən də, hələ keçmiş

dövlərdə alimlər tərəfindən təbiət hadisələrinin, o cümlədən göy cisimlərinin qanunauyğun hərəkətlərinin öyrənilməsi sayəsində onların gələcəkdə nə vaxt bir daha təzahür etməsini qabaqcadan müəyyən etmək praktikasını elmdə məlum bir gerçəklik olmuşdur. Təbii ki, bu prosesləri nəzərə alan Kont qanunların öngörmə xüsusiyyətinə böyük əhəmiyyət vermişdir. Digər tərəfdən, materializmin banisi K.Marks qanunu hadisələrin daxili və zəruri əlaqələri kimi müəyyən etmişdir (4, s.246). Yuxarıdakı fikirlərdən belə qənaətə gəlmək olar ki, klassik elmdə formalaşan “qanun” anlayışı ətraf aləmdə daim müşahidə edilən təbii hadisələr arasındakı universal, sabit, zəruri, əhəmiyyətli və təkrarlanan əlaqələrin ümumiləşdirilmiş nəzəri ifadəsi olub, izah etmə və öngörmə funksiyaları ilə səciyyələnir. Bu kontekstdə professor N.V.Bryanik göstərir ki, klassik elmdə “qanun” anlayışı elmi tədqiqat üçün mühüm əhəmiyyətə malik fəlsəfi kateqoriyadır (1, s.7). Müasir rus tədqiqatçısı professor C.İ.Qonçaruk isə qanunun aşağıdakı tərifini verir: “Qanun hadisələrdə sabit, ümumi, əhəmiyyətli, zəruri və təkrarlanan əlaqələri müəyyən edən fəlsəfi kateqoriyadır” (2, s.171).

Həmçinin, qanun anlayışının meydana gəlməsi ilk növbədə və əsas etibarilə təbiətşünaslıq elmləri və onların inkişafı ilə əlaqədar olmuşdur. Sosiohumanitar elmlərdə qanun axtarırları təbiətşünaslıq elmlərindən sonra və onlara nəzərən həyata keçirilmişdir. Şübhəsiz, təbiətşünaslığın qanunları deyiləndə ilk növbədə fizika və astronomiya sahəsində əldə edilən elmi nailiyyətlər nəzərdə tutulur. Bu zaman hafizəmizdə böyük ingilis alimi İ.Nyutonun hələ məktəb illərində öyrəndiyimiz məşhur qanunları canlanır.

Bizi əhatə edən müxtəlif və saysız-hesabsız təbiət hadisələri ilk növbədə öz fərqliliyi, təkrarsızlığı ilə səciyyələnir. Digər tərəfdən, belə bir təbii xüsusiyyət alimlərə təbiət hadisələrinin öyrənilməsi prosesində bu olaylar arasındakı sabit, zəruri, mühüm əlaqələrin üzə çıxarılması və beləliklə də, təbiətşünaslığın qanunlarının müəyyən edilməsi işinə mane olmamışdır. Bu qanunlar obyektivdir və eyni tipli hadisələr çoxluğu üçün

ümumi əhəmiyyət daşıyır, dəqiq təyin edilmiş şəraitdə zəruri şəkildə və təkrarən meydana gəlməsi reallığını müəyyən edir.

Təbiətşünaslıq elmləri sırasında fizikanın qanunları ənənəvi olaraq daha fundamental hesab edilir. Lakin burada diqqət yetirilməsi mühüm məqam vardır. Məsələ burasındadır ki, fizika elmi real mövcud olan predmet və hadisələr üzərində deyil, onların ideal modeli əsasında qanunların üzə çıxarılmasına nail olur. Bu abstrakt modellər təsvir etdikləri real obyektlərin bütün xassələrini deyil, yalnız ölçülə bilən, cihazlar vasitəsi ilə müəyyən edilə bilən mühüm xüsusiyyətlərini ehtiva edir. Məhz belə modellər üzərində aparılan tədqiqatlar hesabına təbiətşünaslığın qanunları üzə çıxarılır. Qanunların bu qaydada üzə çıxarılması xüsusiyyəti demək olar ki, fizika ilə yanaşı digər təbiətşünaslıq elmləri üçün də səciyyəvi bir haldır.

Müasir elm belə qənaətə gəlməyə əsas verir ki, kainatın təşkil olunduğu materiya onun bütün cəhətlərində eynidir. Məsələn, artıq müəyyən edilmişdir ki, bizim planetin təşkil olunduğu materiya ulduzların tərkibini təşkil edən maddi əsasdan fərqlənir. Ulduzların əks etdirdiyi işığın xüsusiyyətinin öyrənilməsi bir həqiqəti ortaya çıxarmışdır ki, onları təşkil edən atomlarla planetimizin atomları eynidir. Digər tərəfdən, həm qeyri-üzvi, həm də üzvi təbiət eyni atomlardan təşkil olunmuşdur. Məlumdur ki, atomlar hər yerdə eyni struktura malikdirlər – onlar mərkəzdə nüvədən və onun ətrafında hərəkət edən elektronlardan ibarətdir. Dünyanın təşkil olunduğu elementar hissəciklər də eynidir – elektronlar, fotonlar, protonlar, neytronlar, neytrinolar, qravitonlar və s. Yuxarıda sadalanan elementar hissəciklər vasitəsi ilə dünyanın hər tərəfində baş verən prosesləri izah etmək mümkündür. Məhz bu səbəbdən təbiətşünaslıq və xüsusən də fizikanın qanunları universal səciyyə daşıyır və dünyanın istənilən təbii hadisəsinə tətbiq edilə bilər. Bundan əlavə, əgər qanunlar düzgün müəyyən edilmişdirsə onların vasitəsi ilə digər qanunların da üzə çıxarılması mümkün olur. Bu həqiqəti çoxsaylı elmi tədqiqatlar sübut edir. Təbiətşünaslıq qanun-

larının universallığı ümumən kainatın vahidliyi prinsipini müəyyən edir.

Təbiətşünaslıq elmi səbəb-nəticə əlaqələrinin iki əsas tipini və müvafiq olaraq qanunların da iki növünü müəyyən etmişdir – determinist və statistik (və ya ehtimali, təsadüfi, stoxastik) qanunlar. Determinist qanun (bu tip qanunlara *dinamik qanunlar* da deyilir, lakin hesab edirik ki, determinist kəlməsi bu tip qanunların məzmununu daha adekvat ifadə edir) individual obyektin hərəkətini və bu prosesdə onun istənilən andakı vəziyyətini birmənalı şəkildə müəyyən edir. Statistik qanun çoxsaylı obyektlər toplusunun hərəkətini müəyyən etməyə xidmət edir və bu zaman əsasən birmənalı olmayan cavabların alınması mümkün olur. Başqa sözlə, determinist (dinamik) qanunlar dəqiq və birmənalı cavabların alınmasını təmin etdiyi halda, statistik qanunlar yalnız ehtimali, qeyri-dəqiq nəticələrin alınmasını mümkün edir. Bu halda təbii olaraq belə bir sual yaranır – bu qanunlardan hansıları daha fundamentaldir?

Əvvəllər belə hesab olunurdu ki, məhz determinist qanunlar daha ilkin və fundamentaldir. Statistik qanunların qeyri-dəqiqliyi və onların tətbiqindən alınan nəticələrin ehtimali səciyyə daşması alimlərin biliklərinin natamam olması ilə izah edilirdi. Statistik qanunlar arxasında determinist qanunlar dayanır və sadəcə yeni biliklərin əldə edilməsi ilə birincilərin də ikincilərə çevirilməsi mümkün olacaqdır. Digər tərəfdən, determinist qanunlara birmənalı şəkildə səbəb-nəticə əlaqələri xas olduğu halda, statistik qanunlara təsadüfi əlaqələrin xas olması fikri qəbul edilirdi. Lakin sonralar kvant mexanikasında əldə edilən nəticələr bu yanaşmanın yanlış olduğunu üzə çıxardı. Məlum oldu ki, təsadüfi, ehtimali hərəkətlər ayrıca götürülmüş mikroobyektə də xas olan bir haldır. Bununla da statistik qanunlara olan münasibət dəyişməyə başladı.

Müasir elm artıq bu qənaətə gəlmişdir ki, statistik qanunlar daha fundamentaldir, sadəcə determinist qanunlardan fərqli olaraq onlara həm səbəb-nəticə, həm də təsadüfi əlaqələr xasdır. Statistik qanunlar ona görə fundamentaldir ki, səbəb-nəticə əlaqələrini

daha dərindən və daha dolğun ifadə edə bilər. Doğrudur, statistik qanunlar gələcəyi birmənalı şəkildə müəyyən edə bilmir, yalnız ehtimali nəticələr səviyyəsində işləyir, lakin bununla yanaşı, səbəb-nəticə əlaqələrini də ehtiva edir və onlar haqqında daha dolğun təsəvvürlərin əldə edilməsinə imkan yaradır. Müasir dövrümüzdə elmin qanunları ilə bağlı aşağıdakı fikir formalaşmaqdadır: determinist qanunlar ətraf aləmin dərk edilməsinin başlanğıc pilləsini təşkil edir; statistik qanunlar isə təbiətdəki obyektiv əlaqələri daha dolğun üzə çıxarmağa imkan verir və bu baxımdan elmi idrakın daha yüksək pilləsini təşkil edir. Bu isə o deməkdir ki, təbiət hadisələrinin ehtimal səviyyəsində təsvir olunması bizim biliksizliyimizdən qaynaqlanmır, sadəcə onların daha mürəkkəb xarakterə malik olmasından xəbər verir. Başqa cür ifadə etsək, təbiət hadisələrinin izahında determinist qanunlar yalnız səbəb-nəticə əlaqələrindən qaynaqlanırsa, statistik qanunlar bununla yanaşı həm də indeterminist, yəni təsadüflərin, ehtimalların nəzərə alındığı bir yanaşmadan irəli gəlir.

Determinist qanunların mütləq bilik verməsi mövqeyi fransız alimi P.Laplasın adı ilə bağlıdır. Buna elmi mühitdə “laplas determinizmi” də deyilir. Statistik qanunların üzə çıxarılması isə ingilis alimi C.Maksvellin tədqiqatları əsasında mümkün olmuşdur. Fizika sahəsində “ehtimal” anlayışını ilk dəfə m Maksvell 1859-cu ildə elmi dövriyyəyə daxil etmişdir. O apardığı tədqiqatları sayəsində belə nəticəyə gəlmişdir ki, çoxlu sayda zərrəciklərin olduğu sistemlərə Nyuton mexanikasıdan fərqli qaydada yanaşmaq lazımdır. O göstərir ki, bu cür sistemlərdə zərrəciklərin (məsələn qaz molekullarının hərəkəti) impulsları və koordnatları üçün ehtimali göstəricilərin verilməsi olduqca təbiidir və bu vəziyyət obyektiv xarakter daşıyır. Bu zaman fiziki kəmiyyətlərin orta statistik göstəricilərdən istifadə edilir. Əslində, fiziki kəmiyyətlərin orta statistik göstəricilərinin müəyyən edilməsi bütün stoxastik nəzəriyyələrin əsas məsələsi hesab edilir.

Statistik və ya ehtimali qanunların fundamental səciyyə daşması xüsusən özünü genetika sahəsində göstərir. Genetika – prinsipi-

al olaraq statistik nəzəriyyələrdən biridir və bu baxımdan böyük ingilis alimi Maksvell Ç.Darvinin növlərin yaranması və təkamülü nəzəriyyəsinin elmi əsaslandırılmasına imkan yaratmış, bioloji əlamətlərin irsi keçməsinin ciddi elmi izahını vermişdir. Məlumdur ki, canlı təbiətdə baş verən proseslərin əvvəlcədən necə olacağını proqnozlaşdırmaq mümkün deyil, çünki burada cərəyan edən hadisələr təsadüfi səciyyə daşıyır. Belə ki, hansısa bioloji növü məhv etmək və ya daha yenisini yaratmaq mümkündür, lakin artıq ömrünü başa vurmuş bioloji növü bərpa etmək mümkün deyil. Bu baxımdan hazırda mövcud olan istənilən bioloji növ unikaldir, təkrarolunmazdır. Genetika elmi və təkamül nəzəriyyəsi ehtimali qanunauyğunluqların nə dərəcədə fundamental əhəmiyyət daşımasını aydın şəkildə göstərir və bioloji növlərin yaranması və inkişafında təsadüflərin nə qədər böyük rol oynamasını parlaq şəkildə üzə çıxarır. Bizim mənsub olduğumuz bioloji növün özü (yəni *homo sapiens*) də təsadüflər zəncirinin nəticəsi kimi ortaya çıxmışdır.

Müasir dövrdə alimlər elmin inkişaf mərhələlərinə uyğun olaraq qanunların 3 tipini ayırd edirlər: klassik, qeyri-klassik və postqeyri-klassik dövrün qanunları. Əslində biz, yuxarıda determinist qanunların xüsusiyyətlərindən danışarkən, faktiki olaraq onların meydana gəldiyi klassik dövr elminə aid qanunların mühüm cəhətlərini səciyyələndirdik. Digər tərəfdən, yuxarıda haqqında danışdığımız statistik qanunlar elmin XIX əsrin ikinci yarısından başlayan qeyri-klassik dövrünün məhsulu kimi ortaya çıxmışdır. Bu dövrün əsas səciyyəvi xüsusiyyəti həm də onunla müəyyənləşir ki, artıq qanunların yaranması prosesində subyektin təsiri (E.Maxın tədqiqatları) və onların koordinat sistemindən asılı olması (A.Eynşteynin ehtimal nəzəriyyəsi) məsələləri mühüm əhəmiyyət kəsb etməyə başlamışdır. Bu məqamları nəzərə alaraq aşağıda postqeyri-klassik dövrün qanunlarının səciyyəvi xüsusiyyətləri haqqında söhbət aparacağıq.

Postqeyri-klassik dövrdə “qanun” anlayışının məzmununa qoyulan tələb baxımından bu istiqamətdə çox ciddi dəyişiklik baş

verdi. Həm klassik, həm də qeyri-klassik dövrün qanunlarından keifyyətə fərqlənən bu dəyişiklik ona görə baş verdi ki, artıq geriye dönməyən zaman amili və ya zaman vektoru nəzərə alınmağa başlandı. Məlum olduğu kimi əvvəlki iki dövrün qanunlarında zaman geriye dönmə xüsusiyyəti ilə səciyyələnirdi. Məhz bu səbəbdən uzun illər qanun anlayışına verilən təriflərin məzmununda təkrarlanma xüsusiyyəti əhəmiyyətli əlamət kimi vacib rol oynamışdır. Lakin termodinamikanın ikinci qanununun nəzərə alınması və tanınmış ingilis alimi A.Eddinqtonun “zamanın bir istiqamətliyi” anlayışını elmi dövriyyəyə daxil etməsi onunla nəticələndi ki, sinergetikanın əsaslarını yaradan İ. Priqojin qanunların irəli sürülməsi işində üçüncü mərhələnin, yəni postqeyri-klassik dövrün başlamasını şərtləndirən mühüm xüsusiyyətin əhəmiyyətini ortaya qoya bildi. Proseslərin geriye dönməzliyi amilinin əhəmiyyətini Priqojin aşağıdakı kimi təqdim etmişdir: “Geriye dönməzlik özü ilə gözlənilməz xüsusiyyətlər gətirir. Bu məsələnin doğru anlaşılması varlıqdan (mövcud olandan) təşəkkül edənə (yaranana) keçidin açarını verir” (6, s.18).

Priqojinin dəyərləndirməsinə görə, elmin qeyri-klassik dövründə zamanın subyektiv şərhı yer alır, yəni bu zaman müşahidəçiyə indiki zamandan həm keçmişə, həm də gələcəyə baxışı həyata keçirən aktiv bir rol verilir. Priqojin proseslərin “daxili zamanı” anlayışını elmi dövriyyəyə daxil etməklə qanunların irəli sürülməsi məsələsində qeyri-klassik elmdən keifyyətə fərqlənən yeni bir yanaşma sərgiləyə bildi. O, bu yanaşmanı belə təqdim etmişdir: “...məkan-zaman kontiniumunda baş verən geriye dönməz hərəkət struktur dəyişikliyinə gətirir. Məkan və zamanın statik kontiniumu əvəzinə daha dinamik olan “zamanlaşmış” məkan kontiniumu ortaya çıxır” (6, s.253). Bu ifadəni Priqojindən gətirdiyimiz əvvəlki sitatın dili ilə ifadə etsək o zaman belə bir şərh verə bilərik: əgər mövcud olan (və ya varlıq) “məkanlaşdırılmış” zamanla əlaqədirdisə, o halda yaranan (və ya təşəkkül edən) artıq “zamanlaşmış” məkanla bağlıdır ki, buna, əslində, Priqojinin haqqında danışdığımız daxili zaman deyilir. Daxili zaman konsepsiyası

siyası faktiki olaraq zamanın asimmetriyası məsələsini ortaya çıxarır ki, bu da qanunların anlaşılmasında gözlənilməz nəticələrə yol açır. Priqojinin dediyinə görə, əvvəllər tədqiqatçılar hesab edirdilər ki, “klassik nöqteyi-nəzərdən (kvant mexanikası da daxil olmaqla) hadisələrin axarı zaman baxımından simmetrik olduğu üçün onların inkişafını ifadə edən qanunlar da zaman simmetriyası xüsusiyyətini əks etdirir. Biz isə elə vəziyyətlərin araşdırılması ilə məşğul oluruq ki, onlara zaman simmetriyasının pozulması cəhəti xasdır və müvafiq olaraq onları ifadə edən qanunlara da eyni xüsusiyyət səciyyəvidir” (5, s. 250). Bu ifadələrə bir qədər aydınlıq gətirməyə çalışaq. Zamanın simmetrikliyi onu bildirir ki, klassik və qeyri-klassik dövrün qanunları hadisələrin həm keçmişini, həm də gələcəyini görməyə imkan verir. Zamanın asimmetriyası isə keçmiş ilə gələcəyin bağlılığını birmənalı şəkildə ifadə edən qanunayüğunluğu aradan qaldırır. Bu isə Qərb elminin klassik ənənələrinə uyğun gəlmir, çünki təbiətşünaslıq qanunlarındakı sabitlik, təkrarlanma xüsusiyyətlərini ortadan qaldırmış olur. Əgər bu ifadələri ümumiləşdirsək, o

halda deyə bilərik ki, postqeyri-klassik elmin qanunları hadisələrə təkamül xüsusiyyətinin xas olması cəhəti ilə fərqlənir. Bu isə əslində, belə deməyə əsas verir ki, bizim klassik mənada qanun adlandırdığımız bir anlayış elmin postqeyri-klassik inkişaf mərhələsində keyfiyyətə fərqli məzmun kəsb etmiş olur.

Nəticə

Tədqiqat prosesində aydınlaşdırma bildik ki, klassik elmin formalaşdırma bildiyi “qanun” anlayışının məzmunu qeyri-klassik və xüsusən də postqeyri-klassik elmin ortaya çıxardığı inqilabi nailiyyətlər nəticəsində keyfiyyətə yeni əhəmiyyətli əlamətlər əldə etmişdir. Xüsusən zamanın yeni əsaslarda şərh edilməsi qanun anlayışının məzmununa dair keyfiyyətə fərqli yanaşmaların meydana gəlməsinə yol açmışdır. Zamanın geriyə dönməzliyi prinsipinin və hadisələrdə təkamül xüsusiyyətinin nəzərə alınması “qanun” anlayışının məzmununda təkrarlanma, geriyə dönmə kimi əhəmiyyətli əlamətlərə keyfiyyətə yeni və fərqli elmi prizmadan yanaşılmasına səbəb olmuşdur.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat

1. Бряник Н.В. Сравнительный анализ эпистемологических особенностей закона в классической, неклассической и постнеклассической науке // Вестник Томского государственного университета. Философия. Социология. Политология. 2019. № 48. С. 5-14.
2. Гончарук С.И. Объективные законы и их отражение в философии и в конкретных науках // Философия и общество. 1999. № 3. С. 168-181.
3. Конт О. Дух позитивной философии: слово о положительном мышлении (пер. с фр. И.А. Шапиро). М.: Либроком, 2012. 76 с.
4. Маркс К., Энгельс Ф. Изд. 2-е. М.: Госполитиздат. Т. 26; Ч. 1. 1962. XXVI, 476 с.
5. Николис Г., Пригожин И. Познание сложного. Введение (пер. с англ. В.Ф. Пастушенко). М.: Наука, 1977. 342 с.
6. Пригожин И. От существующего к возникающему: время и сложность в физических науках (пер. с англ. Ю.А. Данилова). М.: Наука, 1985. 327 с.
7. Рустамов Ю. Основы философии (курс лекций), Баку: Азербайджан, 2004. 475 с.
8. Философский словарь (под ред. И.Т.Фролова), М.: Политиздат, 1986.

Rəyçi:

**Fəlsəfə elmləri doktoru
Füzuli Qurbanov**

Göndərilib: 05.02.2024

Qəbul edilib: 16.02.2024